

אליעזר שביד, "לבירור רעיונו של אהרן דוד גורדון מיסודו"

ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"ד

עינת רמון

המסלולים למחשבת ישראל, לימודיה אישהות וכנייתמרפאלליווי רוחני, מכון שכטר למדעי היהדות

הקסם המהלך זה מאה שנה על הגותו של אהרן דוד גורדון - פילוסופיה ארץ-ישראלית הממאנת להתאפיין כ"דתית" או כ"חילונית" וכולה משקפת את הכאב ואת היופי שבחיים החלוציים של ראשית המאה העשרים בארץ ישראל - הוא העומד ביסוד הניסיון הבלתי נלאה של כמה מנאמניה, בכללם פרופ' אליעזר שביד, לדייק בהבנתה ולתאר אותה.¹ פעולה זו של "שיבה לגורדון" נובעת בראש ובראשונה מאתגר ההתמודדות עם מורכבותה של הגותו המתומצתת. כתבי גורדון הם בבחינת סימפוזיה לא גמורה; מאמרים רבים שלו מעולם לא הושלמו ולא פורסמו בימי חייו. משום כך תובעת הגותו לשוב אליה ולבחון את השיטה הפילוסופית הטמונה בה, למרות הצורה הלא שיטתית שהיא כתובה בה.² גורדון חיווה את דעתו כמעט על כל נושא בפילוסופיה ובפוליטיקה היהודית, בהדריכו

¹ ראוי לציין ששביד הוא מורי, והוא פתח בפניי את הצוהר להגות זו.

² ראו עינת רמון, חיים חדשים: דת, אימהות ואהבה עליונה בהגותו של אהרן דוד גורדון, ירושלים: כרמל, 2007.

את החלוצים ששפכו את לבם לפניו בעתות מצוקה. כל מכתב שכתב וכל מאמר שפרסם בעיתונות הישראלית נשאו אופי פילוסופי והיו אבן יסוד בהשקפת עולם שלמה וסדורה. אלא שעדיין, גם אחרי כשבעים שנות מחקר בידי רוב מורי הפילוסופיה היהודית של העת החדשה בישראל, נותרו בכתביו אמירות סתומות, סוגיות לא נהירות, מושגים שיש לשוב ולהבינם. העיסוק המתמשך בגורדון נובע גם מנצחיותן של השאלות הנדונות בכתביו ומן הניתוח המעניין והיצירתי שלו את המצב האנושי והלאומי. מאגר בלתי נדלה זה של הגות, בבחינת מועט המחזיק את המרובה, מושך אליו רבים מן הצעירים והצעירות, דתיים כחילונים, המתלבטים בשאלות אלו - שאלות שכתבי גורדון מספקים להן מענה, ולו חלקי, גם בדור זה.

ספרו של שביד הוא ביאור למאמרו של גורדון "לבירור רעיונו מיסודו", שבו ביקש גורדון לסכם בשיטתיות את עיקרי משנתו הכוללת.³ הספר נכתב, כפי שמעיד מחברו, על רקע "התעוררות המחאה החברתית על המדיניות הניאוקפיטליסטית" של ממשלות ישראל, "בייחוד בקרב הצעירים חניכי תנועות הנוער בארצנו". אולם, כותב שביד, צעירים אלה מתקשים בהבנתה של הגותו של גורדון, שכן לא ניתנו בידם הכלים הפילוסופיים הנחוצים לשם כך. "ספר זה נועד אפוא לסייע במידת האפשר למי שמבקשים להבין את הגותו של אד"ג" (עמ' 7). אכן, המפגש בין פרופ' אליעזר שביד לבין אנשי המחאה החברתית אז, באותו הקיץ, במאהלים שבערים ברחבי הארץ, היה מרגש. זה היה רגע מכונן של פגישה בין איש הרוח שהעביר את המסר של תנועת העבודה ההיסטורית בלהט הדאגה לעם, לבין בני הדור הצעיר שאותם רעיונות הלהיבו את לבותיהם. אך האם בכוחו של הספר לספק מענה ישיר לתהיותיהם של משתתפי המחאה החברתית של קיץ 2011? מסופקתני. ספק אם ספרו של שביד נגיש למי שאינם יודעי ח"ן - חוקרי גורדון, ובעיקר תלמידיו של שביד עצמו; ספק אם הוא מצליח לדלג על משוכת אידיעת הפילוסופיה ולשמש מדריך לקריאת מאמרו החשוב של גורדון. השפה גבוהה, המונחים הפילוסופיים קשים, והקשב לטקסט ארוך ומפותל קשה בדור ה"ציוצים" האינטרנטיים. לפיכך, גם היום, כשסוגיית הצדק החברתי ניצבת בקדמת הבמה, קהל הקוראים הפוטנציאלי של הספר מוגבל. יוצא אפוא שנצטרך, מורי מחשבת ישראל, להמשיך ולהנהיר את התובנות של גורדון, ושל שביד, לתלמידינו המעוניינים בהן.

טענתו העיקרית של שביד היא שהגותו של גורדון התגבשה במידה רבה כפולמוס נגד הסוציאליזם - "הסוציאליזם" בלשונו. גורדון ראה בסוציאליזם תורה המבקשת לשנות בחטף את סדרי העולם הלא שוויוניים, אבל תחת זאת מייצרת ניכור עמוק. הניכור שייצרה התנועה הסוציאליסטית גדול לשיטת גורדון - ושביד עומד על כך - מן הניכור בין הפועל לבין מוצרי עבודתו, שאותו באה השיטה הכלכלית הסוציאליסטית לתקן. שביד עוקב אחר הפולמוס הנוקב של גורדון עם תורתו של קרל מרקס (שצוטטה רבות בתקשורת בעת המחאה החברתית), והוא מרחיב את הדיון בביקורתו המתמדת של גורדון על "ההיפנוזה הציבורית" שמחולל הסוציאליזם - ההנעה ההמונית של בני אדם והפיכתם לעדר באמצעות הפגנות ענקיות. הסוציאליזם מתאפיין ביצירת הערצה כלפי מנהיגיו ובהשתקת דעות יחיד "עצמאיות מדי" ש"לא תמכו מספיק" במהלכיהם (עמ' 30-34, 110-111, 117). גורדון גם נרתע מהמסר האנטי-לאומי הפסידו-מדעי של המרקסיזם (באמצעות הפסידו-מדעיות הושתקו דעות

³ אהרן דוד גורדון, "לבירור רעיונו מיסודו", כתבי א. ד. גורדון, ב, תל אביב: הועד המרכזי של מפלגת הפועל הצעיר, תרפ"ו, עמ' 66-114.

עצמאיות מדי; עמ' 70), וייחל לבנות בארץ ישראל מודל של חברה לאומית המתאפיינת בערבות הדדית בתוך משפחות, קהילות ועמים וביניהם, והנסמכת על רגש המשפחתיות (עמ' 77). לדידו של גורדון, זו המשמעות העמוקה של השיבה לטבע ושל יחסי האדם והטבע (עמ' 101).

שביד מדגיש את המורכבות של אישיותו ושל הגותו של א"ד גורדון, שהשקפתו הייתה בבחינת "אחדות הניגודים". גורדון היה איש תנועת העבודה שסלד כאמור מן האופי המהפנטי, הרודני, של הסוציאליזם; הוגה דעות מודרני שביקר את המודרנה (עמ' 60-63); ציוני שחרד מהשתלטות האתוס הצבאי על הלאומיות היהודית (עמ' 62); אדם דתי שהיה ער לצורך ש"גם הגבר גם האשה ידעו לחיות את כל עצמם, כשכל אחד מהם ידע לראות חיים בעולמו העצמי המיוחד ומכאן ידע להעמיק ולהעשיר את עצמותו על ידי עצמות שותפו בחיים המשפחתיים";⁴ משכיל יהודי שהשתייך לחוגים החברתיים של תנועת הפועלים והשמאל הפוליטי אבל סבר שחיי המשפחה הגרעינית, המבוססת על הרבייה הטבעית של איש ואישה, הם תשתית למוסר האישי והאנושי (עמ' 121-132).

שביד מסרטט את הקשר הרעיוני בין גורדון לבין ברל כצנלסון ובן-גוריון, קשר המאיר את השפעתו של גורדון על מהלכי התנועה הציונית ועל בניית תנועה זו כתנועה של קהילות - מן המסד עד הטפחות - למרות היותו ערטילאי ואוטופי בהתבטאויותיו (156, 162-165). עם זאת, הקביעה ששורש השחיתות החברתית בישראל נעוץ ב"ממלכתיות" של בן-גוריון ובהעדפת המדינה על פני התנועות החברתיות (עמ' 174-175) היא קביעה גורפת התובעת חשיבה נוספת מצדנו, קוראיו של שביד. מה היו החלופות שעמדו לפני בן-גוריון להחלטה להקים את מדינת ישראל? מה היה קורה לולי הכריע כפי שהכריע כשהחליט להכריז על הקמת המדינה בניגוד לדעת רבים מחברי מפלגתו ובניגוד לדעת גורדון?

נוסף על כך, שביד משווה את "ההיפנוזה הציבורית" של הסוציאליזם עם "ההיפנוזה הציבורית" של הגלובליזם בן זמננו ותגובות הנגד לו. השוואה זו ראויה ומדויקת, שכן המפגש בין התרבות המדעית-טכנולוגית לבין התרבות העממית-שמרנית אינו מביא להיעלמות התרבות העממית-שמרנית אלא לעיוותה הדיאלקטי ולסילופה (עמ' 69). אולם דווקא משום ששביד מצא את הגותו של גורדון רלוונטית גם לימינו, ראוי היה לנתח גם את המחאה החברתית של 2011 בכלים גורדוניים; דווקא בשל קריאת ראשי המחאה החברתית ל"שינוי השיטה", ובשל העניין המחודש, הלא מבוקר, של המפגינים בסוציאליזם,⁵ ראוי לתת את הדעת לביקורתו של גורדון כלפי הפגנות ההמונים. ראוי היה לעמת את הטענות שהעלו מנהיגות המחאה החברתית עם טענתו של גורדון ש"לא התנאים האקונומיים הטובים עושים את האדם"⁶ אלא "הגורם העיקרי, הראש והראשון, לירידה והתננות הוא אי ספוק, ודוקא אי-ספוק רוחני. במקום שיש ספוק רוחני, שם סובלים את חבלי העבודה".⁷ תליית חוליי החברה הישראלית בניאור-קפיטליזם בלבד, כפי שעושה שביד בסוף ספרו, טענה שמהדהדים בה נאומי המחאה החברתית, מרדדת את הדיון על רלוונטיות הגותו של גורדון לדורנו

⁴ שם, עמ' 108.

⁵ בועז פיירל ונרי ברנר, "רבות בתל אביב: המצב לא דוחה דרישה לצדק", *ynet*, 29.10.2011.

⁶ אהרן דוד גורדון, "מטיולי בכבישים" (1921), כתבי א. ד. גורדון, ד, תל אביב: הוועד המרכזי של מפלגת הפועל הצעיר, תרפ"ח, עמ' 209.

⁷ שם, עמ' 210.

ויש להצטער עליה. ניתוח תופעת המחאה החברתית של קיץ 2011 בכלים גורדוניים חייב אפוא להיות דיאלקטי; אין להטיל את האחריות על הניאוקפיטליזם בלבד, משום שגם החלופות לשיטה כלכלית זו אינן חפות מבעיות.

אין ספק שהחוויה האנושית של המחאה החברתית ביטאה כמיהה לשבירת הניכור הפוסטמודרני בחברה הישראלית. היא גם ייצרה לפרק זמן קצר מציאות של קרבה בין שכנים, בין שותפים לחלום של שוויון, בין צעירים למבוגרים ובין דתיים לחילונים.⁸ אך על כנה נותרת השאלה אם הצעירים בעידן הפוסטמודרני ישכילו להתמודד עם השחיתות הפושה בחברות הדמוקרטיות, וישראל בכללן, ועם הניכור הנגרם על ידי כלכלה גלובלית המפנה עורף לזכויות העובדים ולשווקים המקומיים. האם יוכל ספרו של שביד להתוות להם דרך לחיזוק היצירתיות והאחריות בדפוסי החברות האנושיים, ברוחו של אהרן דוד גורדון? האם ישכילו הצעירים לחזק את הברית המשפחתית בין איש לאישה, לבנות משפחות וקהילות בישראל המתפרנסות מעמל כפיהן, לחזק את הערבות ההדדית בתוך האומה ומתוך כך גם בין העם היהודי לעמים אחרים? דומה שעד כה טרם גילה השיח החברתי בישראל את הסוד הגורדוני הזה. אבל קולו הצלול של שביד, המחיה את קולו של גורדון, יכול לקדם אותנו מעט בדרך הרצויה הזאת.

⁸ יוסי יונה ואביה ספיבק (עורכים), אפשר גם אחרת: מתווה לכינונה של חברה מתוקנת - המחאה החברתית 2011-2012, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2012; אלדד רפאלי, פתאום קם עם: המחאה החברתית קיץ 2011, תל אביב: מודן, 2011.